

HAVZA'DA MUSTAFA KEMAL PAŞA

GOTTHARD JÄSCHKE

Küçük Havza kasabası¹ Mustafa Kemal'in orada isyan bayrağını açmış olması gibi bir şerefe sahiptir. Şu var ki, onun 1927 yılı Nutkunda söylemiş olduğu şu sözler de dikkate alınmak lazımdır.² “Çarei halâs ararken iki şey mevzuubahs olmayacaktı. Bir defa İtilâf Devletlerine karşı vaz'ı husumet alınmıyacaktı ve padişah ve halifeye canla başla merbut ve sadık kalmak şartı esasî olacaktı.” Demek ki, Mustafa Kemal yalnız bir inkılapçı değil, aynı zamanda mükemmel bir diplomattı. Fikirlerini maharetle saklamasını biliyordu.³

*16 Mayıs 1919*⁴

Vahidettin'e veda ederken M. Kemal'in son sözü bu oldu: “Merak buyurmayın efendimiz, noktai nazarı şahanenizi anladım... Bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım.”

21 Mayıs

Samsun'a çıktıktan sonra İngiliz Yüzbaşısı Hurst onu ziyaret etti. Raporunda yazıyordu: “Kiamal (sic!) Paşa 19 Mayıs'ta buraya geldi. Teftiş seyahati ifa etmek ve sükûnu muhafaza eylemek maksadiyle dahile gidecektir. Sancak içindeki umumî durumu kendisiyle görüştüm.”⁵

23 Mayıs

M. Kemal, böbreklerinin rahatsızlığı için Havza kaplıcalarından faydalanmak üzere iki gün sonra oraya geleceğini Kaymakam Fahri'ye bildirdi⁶.

¹ 1919'da Amasya vilâyetine merbut bir kaza idi. (Salname-i Devleti Âliye-i Osmaniye, cilt 68, 1334)

² Nutuk, I, sf. 8.

³ V. Türk Tarih Kongresi (1965), sf. 14.

⁴ F.R. Atay, Atatürk'ün Hâtıraları (1965), sf. 123.

⁵ B.N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I (1973), no 2.

⁶ Zübeyroğlu Mehmet Fuat, Yurdumuz Havza (1341), sf. 36.-Kısa özeti: Tarih Dünyası, 24.IX.1951 (Tarhan Toker).

24 Mayıs

M. Kemal'in Harbiye Nezaretine telgrafı ⁷: "Bazı vilâyetleri yerinde tetkik ve tedbir almak üzere yarın karargâhımı muvakkaten Havza'ya nakledeceğim."

25 Mayıs

Mıntaka Palas kapısında duran otomobiller M. Kemal ile arkadaşlarını alarak sessiz ve sadasız Samsun'u terktiler ⁸. Çamlıbel yanında onlar bir az yayan gidip şu türküyü okudular ⁹:

1. Dağ başını duman almış–Gümüş dere durmaz akar,
Güneş ufuktan şimdi doğar!–Yürüyelim arkadaşlar!
Sesimizi yer, gök, su dinlesin!– Sert adımlarla her yer inlesin!
2. Bu gök, deniz nerede var–Nerede bu dağlar, taşlar?
Bu ağaçlar, güzel kuşlar–Yürüyelim arkadaşlar!
Sesimizi yer, gök, su dinlesin!–Sert adımlarla her yer inlesin!
3. Her geceyi güneş boğar–Ülkemizin günü doğar,
Yol uzun da olsa ne var?–Yürüyelim arkadaşlar!
Sesimizi yer, gök, su dinlesin!–Sert adımlarla her yer inlesin!

Öğleden sonra Havza'ya geldiler. Mes'udiye oteli civarında kasabanın münevveran ve muteberanı ile kıt'ayı askeriye karşıladı.

26 Mayıs

(Yazanın lisanı ile) Eşraftan mürekkep bir heyet kabulünde maiyeti haziranın taşıdığı fevkalâdeliği izah ederken Paşanın parlak ve nazif gözlerinden ümit nuru dökülüyor: "Hiç bir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız.... Şimdi çukurun kenarındayız. Son bir cür'et belki bizi kurtarabilir, zaten başka türlü de avdet imkânı yoktur... Sizinle her vakit temas edeceğim, dairelerim Havzalılara her gün, her saat açıktır" buyurmuşlardı.

28 Mayıs

Havzalılar mektep binasında umumî fevkalâde bir içtima yaparak memleket için ilk endişe ve heyecanları yaşadılar... Esnaf, tüccarlar, halk mektebe birikiyor, teşkilat yapmak, silâhlanmak mecburiyetini burada öğreniyorlardı. İçtimadan sonra ümitle parlayan her gözde: "Biz de bir şey yapmağa muktediriz" diyen bir mâna okunuyordu... Bir gece Belediye Reisi

⁷ Harb Tarihi Vesikaları (=H.T.V.),no. 72

⁸ Yakın Tarihimiz, Yıl I (1962), sf. 357.

⁹ Muzaffer Gökman, 50 Yılın Tutanağı (1973), sf. 23.–Krş. VII. Tarih Kongresi, c. II (1973)st. 855 not. 3.

İbrahim Efendi'nin evinde toplanarak bir Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşkil ettiler¹⁰.

28-29 Mayıs gecesi taazzuv eden cemiyetin ertesi günü Paşa Hazretleri haberdar edildi. Memnuniyetini ızhar ederek bunun uzak, yakın her yere tamim edilmesi ve bu hususta belediyelerin tavsi edilmesini tavsiye etmişti.

29-30 Mayıs gecesi birkaç arkadaş sabaha kadar birçok yerlere Havza'daki teşekkülü tamim eden birer mektup yazmışlardı. Paşa Hz., Kaymakam Arif Bey garp cephesine ait bir harita üzerinde tetkikat yaparlarken mektupları görmüş, mes'udini takdir etmişti. Belediye riyasetlerine hitap eden zarflar taahhütlü olarak mahallerine gönderildi... Uzak, yakından birçok yerler, mektubumuza müsbet cevap verirlerken bazı mahaller, ne kadar yazık ki, belki de altında istihfaf gizlenmiş bir sükûtle mukabele etmişlerdi. Gelen cevaplardan mütehassis olan M. Kemal Paşa, halkın inkılâp ve istiklâl yolunda ilk adımını atacağına kani olmuştu. Bu sırada Paşadan mülhem olarak umum kur'a halkının iştirakiyle dinî bir merasim yapılması ve bu vesile ile de halka silâhlanmak lüzumunun ihsas edilmesi tensip edilerek köylere haberler gönderildi. Filhahika İzmir faciası meydana iken bunun kurbanlarının ervahına ithaf edilecek bir mevlût merasimine çok lüzum vardı ve belki bu içtimada dahildeki mikropların nazarı dikkatlerini celbetmeyebilirdi.

30. Mayıs¹¹

Havza'da müstesna ve çok çalibi dikkat bir kalabalık dalgalanıyor, havanın biraz muhalif olmasına rağmen her taraftan akın akın gelen köylülerimizi camii şerifin içi, dışı alamıyor. Namazda, Mevlûtta bulunamamak teessürünü gösteren halk, caddeleri, mahalle aralarını dolduruyordu. Maiyeti erkâniyle M. Kemal Paşa camie geldiler, Cuma namazı hiç görülmemiş bir cemaatle kılındı ve bir huşu ve huzu dinî ile Cenabı Haktan istimdat edildi. Müteakiben Menkibe Cenabı Risaletpenahî okunarak son bir tuhfe vedaî olmak üzere halka şeker yerine İzmir üzümü dağıtıldı.

Mevlûtta sonra bir hocanın dinî bir hitabede bulunması ve bu vesile ile halka silâhlanmak lüzumu ve mecburiyetinin izah edilmesi programımız iktizasından iken meşkûk bir sebeple hoca o gün camie gelmemişti. Asıl içtimadaki maksadın değiştiğini gören Paşa, bu vaziyetten müteessir olmuş olacak ki, bunu Paşanın yüzünde okuyanlardan bir zat, haniya vâ'iz? diye keskin ve askerce bir hitapta bulundu. Vâzedecek hocanın belki rahatsızlığı yüzünden bozulan programın tashihi kabil olduğu temin edilmekle beraber

¹⁰ 18 Mayıs'tan beri Havza'da bir de Reddi İlhak Cemiyeti vardı.

¹¹ Yazanın kitabında yanlışlıkla 3 Haziran (cuma değildi!).

Belediye önünde birikmeleri de halka ilan edildi. Herkesin beklediği bir vâzın icrasına imkân vermeyen sebep acaba söylendiği gibi bir korkunun, bir vehmin mahsulü mü idi, yoksa işe bir topal şeytan bacağı mı karışmıştı? Her halde arkadaşlar hitabe vazifesini bana tevdi ettiler. Şimdiye kadar böyle bir şey yapmış olmamakla beraber deruhte ettiğim şu vazifeyi tamamiyle ifa ettiğimi bilmiyorum. Bilâhare şundan bundan topladığım kırık dökük cümlelere göre hitabem, her Müslümanın her ne mukabilinde olursa olsun silâhlanmaya mecbur olduğunu ve memleketin tehlikeli günler geçirdiğini buna mukabele etmek düşman çizmeleri altında ölmek lâzım geldiğini, İzmir'den sonra Samsun ve Havza'nın da bu felâkete uğraması muhtemel olduğunu bildiren heyecanlı sözlerden ibaretti. Hitabeyi müteakip hazıruna din ve namus ve nikâhları üzerine bir ahdı misakı yaptırıldı ¹².

Bütün bunlar dahildeki mikroplardan saklanmaksızın, endişe edilmeksizin yapılmıştı. Bundan sonra idi ki, büyük fedakârlıklar mukabilinde silâhlar tedarik edilmiş ve köyleri haraca bağlayan (Pontos) fedailerini ihtiyatlı ve basiretli hareket etmek zaruretini hissetmişlerdi... Gün geçtikçe hassas olan efkârı milliyeyi boğmak imkân dahilinde değildi. Ekdığı inkılâp ve istiklâl tohumunun böyle birden bire filizlenmeye başladığını gören Paşa, vaziyet hakkında bizi her gün haberdar etmekte ve bilhassa İstihbarat Müdüriyetini bu işle alâkadar tutmakta idi.

30 Mayıs

M. Kemal'in Harbiye Nezaretine telgrafı ¹³: İtilâf Devletlerinin Türk izzeti nefsi millisine tecavüzlerinden dolayı tezahürat meşru ve heyecan umumidir. İstanbul'a çekilen telgrafların tamamen sinei milletten feveran eden teessüratın birer makesi oldu.

2 Haziran

Hurst'ün raporu ¹⁴: General M. Kemal'i ziyaret ettim. Beni dürüstle kabul etti. Memuriyeti hakkında şüphe beslediğime dair hiç bir belirti vermedim. Umumî durumun ve asayişin yeniden iadesi için alınacak tedbirler hakkında konuştuk. 30 Mayıs mitinginde hazır bulunması bile kendisinin geri çağrılmasına kâfi gelecekti. Kemal'den sonra Kaymakam Fahri Bey'i ziyaret ettim ve hapishaneye gittim. Dokuz Rum birkaç günden

¹² Yazanın notu. Mezkûr hitabe o gün Havza'dan geçmekte olan Merzifon İngiliz Mümessil vekili Mr. Getchell'e bir takım ilâvelerle jurnal edilmiş ve Müslümanları, Hıristiyanlar aleyhine katliâma teşvik ettiğim söylenmiş. O da tetkik etmeyerek meseleyi (Capt. Levren'in yardımıyla) Samsun Mümessili Mr. Salter'e iblağ etmiştir. (Bu yolda General Milne de bildirildi.)

¹³ H. T. V., ves. 92

¹⁴ 12 Haziran tarihli raporundadır (Şimşir, no. 6, enclosure).

beri tutaklanmışlardı. Karışıklık ayaklanmış olduğu duygum içinde öğleden sonra Merzifon'a gittim.

3 Haziran

M. Kemal'in telgrafı¹⁵: İzmir havalisinde görülmekte olan fiiliyatın zuhuratı mümasiline karşı ve milletin heyecan ve teessüratı vicdaniyesini ve ne de buna müstenit tezahüratı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat görmeyeceğim gibi bu yüzde tahaddüs edecek vakayi ve hadisatın karşısında da mes'uliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur ederim.

6 Haziran

General Milne'in M. Kemal'in İstanbul'a *derhal* dönmesi için emri¹⁶.

7 Haziran

Diyarbakir ve havalisindeki kıtaatımız'dan İngilizlerin cebren aldığı ve Samsun'a sevkettiği on binlerce mekanizmayı taşıyan mekkâreler Paşanın emriyle Havza'da tevkif olunmuş, bilâhare satılmıştır¹⁷.

9 Haziran

Merzifon'da İzmir için protesto mitingini Hurst men etmek istedi, fakat sonradan mitingün sakın ve muntazam geçmesinden dolayı kaymakam Ahmed'e samimî bir surette teşekkür etti¹⁸.

12 Haziran

Bir taraftan Havza'nın sahile olan münasebeti kurbiyesi, diğer taraftan Merzifon'da epeyce bir İngiliz kuvvetinin mevcut bulunması, Paşanın Havza'daki vaziyetini belki tehlikeye düşürebilirdi¹⁹. O gün nezdine son defa dahil olan bazı zevatla Paşa uzun ve samimî bir hasbihalde bulunduktan sonra ertesi günü Amasya'ya gideceklerinden bahsederek son sözü oldu ki: "Bugün artık bir üniforma sahibi değilim. Size evvelce de bildirdiğim gibi sadece bir millet adamıyım."²⁰

13 Haziran

Sabahleyin milletin ikbali gibi yeni açılmağa başlayan güneş, dağları, ufukları yıldızlarken, muhterem misafirimiz... gayet samimî ve sade bir

¹⁵ Nutuk, I, sf. 19; H.T.V., ves. 95, 1054. -Krş. Damat Ferid'in 23. VI. tarihli notası. "Hiç bir hükümet halkın iradesine karşı hareket edemez." (Notes de la Délégation Ottomane, 14)

¹⁶ H.T.V., ves. 494: İngiliz metni.-Tashih: Die Welt des Islams, XVI (1975), sf. 213: Lord Milne 'Governor of Ireland' değil, fakat 1926-1933 'Chief of the Imperial General Staff' oldu. 1948'de öldü.

¹⁷ Krş. 25 Temmuz'da Erzurum hâdisesi (A. Rawlinson, Adventures in the Near East (1923), sf. 217.

¹⁸ Merzifon hâdiselerine dair M. Kemal'in telgrafları: H.T.V., ves. 64, 101-103, 107.

¹⁹ Krş. Yakın Tarihimiz, III, sf. 19.

²⁰ Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri (1975), sf. 44 (foto).

merasimle teşyi olundu. Daima ciddî ve mültfeit bir çehresiyle halkı ve askeri selâmlayan ve “Allaha ısmarladık, daha çok görüşeceğiz” cümlelerini sık sık söyleyen bu tarihi kumandanın herkese ilkeyi emniyet ve itimat eden necibi mevcudiyeti önünde her kalp hürmetle titriyor, gayrı ihtiyarî hareket eden eller bu büyük adamı selâmlıyordu.–Yirmi günlük misafirimizi Memduhiye önüne kadar teşyi ettik... Burada tekrar veda ederken Belediye Reisine tamim edilecek bazı notlar kaydettiriyordu. Bu esnada Merzifon’dan gelen iki otomobilde bazı Amerikalılar ile tercümanları, Paşanın yüksek bir sesle kaydettirdiği bu notları işitmek ihtimaliyle bu aralık Paşaya eğilerek hafif söylemesini rica etmişlerken, Paşa: “Saklı, gizli bir şeyimiz yok, hepsi işitsinler, zaten iş işten geçti” demişlerdi.

İcadiye camii önünde tekbir ve tehlillerle de yeni bir gösteriye halk iltihak ediyordu. Ulemadan Hacı Bayramzade Sıdkı Efendi müessir ve belîğ bir ifadesiyle uzun bir hitabede bulundu. Meserretli, heyecanlı göz yaşları arasında dinlenen bu hazin sadalar, coşkun kalplerden çıkan medit hıçkırıklarla birleşiyor bâsübâdelmevt sırrı tecelli ediyordu. Bütün bu hareketlerden çıkan netice şu idi: “Türk ölmemiş ve ölmeyecek.” İşte Anadolu inkılâbı millisinin ilk temeli Havza’da bu suretle atıldı.

24 Eylül 1340

Gazi Hazretleri “Yaşa, varol!” sadaları arasında Lâtife Hanımefendi ile otomobilden indiler... Arzı tazimat eden Zübeyrzade Nafiz 25 Mayıs 1335’i hatırlattı. Müteakiben Gazi muharriri acizinezdlerine celbederek şu naçiz eserin kendilerine ve inkılâba taalluk eden kısımlarını alenen okumaklıgını talep ettiler... Veda ederken dedi ki: “Havza’ya ve Havza’lılara çok borçluyum. Kalbî rabıtamı ebediyen saklayacak ve sizi hiç unutmayacağım. Muhterem Havza’lılar, ilk cür’eti, ilk cesareti gösteren, ilk teşkilâtı yapan sizlersiniz. İnkılâp ve Cumhuriyet tarihinde kahraman Havza’nın ve Havza’lıların büyük bir yeri vardır.”

Paşa Hz. binlerce halkın tezahüratı ve kadınlar tarafından atılan çiçek demetleri arasında... Amasya’ya hareket etmişlerdir²¹.

²¹ Anadolu Ajansı, no. 9181, 25. IX. 1340. Özeti: A.S.D. II, sf. 199.